

Научная статья / Scientific article
МРНТИ / IRSTI 02.71

<https://doi.org/10.32523/3080-1281-2025-153-4-153-172>

SHARIA AND LEGAL FRAMEWORKS OF CHARITABLE ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: A COMPARATIVE ANALYSIS

Qassym QASSABEKOV✉^{ID}

Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture, Almaty, Kazakhstan

✉ qassymqassabekov@gmail.com

Abstract. This article analyzes the Sharia-based and legal frameworks of charitable foundations' activities in the Republic of Kazakhstan. The study examines the relationship between Islamic charitable institutions (zakat, sadaqah, waqf) and the mechanisms of their regulation within the foundation of national secular legislation, using interdisciplinary and comparative legal approaches. Drawing on classical and contemporary works of Islamic social thought as well as the current legal framework of Kazakhstan, the article explores the religious-ethical and legal dimensions of charitable activities. The findings demonstrate that Sharia principles and national legislation in the field of charity do not function as competing systems but rather operate at different normative levels, complementing one another in achieving common social objectives. Special attention is paid to the institutional and economic aspects of charitable foundations, including governance, public trust, accountability, and tax regulation. The results show that harmonizing Sharia ethical principles with secular legal mechanisms promotes social justice and strengthens civil society institutions in Kazakhstan.

Keywords: charitable activity; Islamic philanthropy; zakat; waqf; Sharia; secular law; legal pluralism; non-profit organizations; tax regulation; civil society

For citation:

Qassabekov Q. Sharia and legal frameworks of charitable activities in the Republic of Kazakhstan: a comparative analysis // *Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies*. – 2025. – Vol. 153. – No. 4. – P. 153-172. <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2025-153-4-153-172>.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ШАРИҒИ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Қасым ҚАСАБЕКОВ

Нұр-Мұбарак Египет Ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан

ШАРИАТСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Касым КАСАБЕКОВ

Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак», Алматы, Казахстан

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасындағы қайырымдылық қызметінің шариғи және құқықтық негіздерін кешенді түрде талдауға арналған. Зерттеуде исламдық қайырымдылық институттарының (зекет, садақа, уақып) шариғи мәні мен оларды реттейтін ұлттық зайырлы құқықтық тетіктердің өзара қатынасы пәнаралық және салыстырмалы-құқықтық тәсілдер негізінде қарастырылады. Исламдық әлеуметтік ойдың классикалық және заманауи өкілдерінің еңбектеріне, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сүйене отырып, қайырымдылық қызметінің діни-этикалық және құқықтық өлшемдері талданады. Зерттеу нәтижелері шариғат пен ұлттық заңнаманың қайырымдылық саласындағы қатынасы қарама-қарсы жүйелер ретінде емес, әртүрлі нормативтік деңгейде әрекет ететін және ортақ әлеуметтік мақсаттарға бағытталған толықтырушы механизмдер ретінде негізделетінін көрсетеді. Сонымен қатар мақалада қайырымдылық қызметінің институционалдық және экономикалық аспектілері, оның ішінде басқару, қоғамдық сенім, есептілік және салықтық реттеу мәселелері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері шариғи этикалық қағидалар мен зайырлы құқықтық тетіктерді үйлестіру әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету мен азаматтық қоғам институттарын нығайтудың тиімді жолы екенін айқындайды. **Түйін сөздер:** қайырымдылық қызметі; исламдық қайырымдылық; зекет; уақып; шариғат; зайырлы құқық; құқықтық плюрализм; коммерциялық емес ұйымдар; салықтық реттеу; азаматтық қоғам

Аннотация. В статье анализируются шариатские и правовые основы благотворительной деятельности в Республике Казахстан. В рамках исследования рассматривается соотношение исламских институтов благотворительности (закят, садака, вакф) и механизмов их регулирования в системе национального светского законодательства с использованием междисциплинарного и сравнительно-правового подходов. Опираясь на труды классических и современных представителей исламской социальной мысли, а также на действующее законодательство Республики Казахстан, в статье раскрываются религиозно-этические и правовые измерения благотворительной деятельности. Показано, что нормы шариата и национальное законодательство в сфере благотворительности функционируют не как конкурирующие, а как взаимодополняющие механизмы, действующие на различных нормативных уровнях и направленные на достижение общих социальных целей. Особое внимание уделяется институциональным и экономическим аспектам деятельности благотворительных фондов, включая вопросы управления, общественного доверия, отчетности и налогового регулирования. Результаты исследования свидетельствуют о том, что согласование шариатских этических принципов и светских правовых механизмов способствует укреплению социальной справедливости и развитию институтов гражданского общества в Казахстане.

Ключевые слова: благотворительная деятельность; исламская благотворительность; закят; вакф; шариат; светское право; правовой плюрализм; некоммерческие организации; налоговое регулирование; гражданское общество

Сілтеме жасау үшін:

Қасабеков Қ. Қазақстан Республикасындағы қайырымдылық қорлары қызметінің шариғи және құқықтық негіздері: салыстырмалы талдау // Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. – 2025. – Vol. 153. – No. 4. – P. 153-172. <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2025-153-4-153-172>

Кіріспе

Қайырымдылық қызметі адамзат өркениетінің дамуында әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету мен қоғамдағы әлсіз топтарды қолдаудың маңызды тетігі ретінде қалыптасты. Әсіресе исламдық әлеуметтік ойда қайырымдылық жеке адамгершілік қасиет ретінде ғана емес, діни міндет, этикалық жауапкершілік және қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз ететін институционалдық жүйе ретінде қарастырылады. Зекет, садақа және уақып секілді исламдық қайырымдылық институттары қоғамдағы әлеуметтік теңсіздікті азайтуға, қоғамдық ынтымақ пен өзара жауапкершілікті нығайтуға бағытталған жүйелі механизмдер қызметін атқарады.

Қазіргі зайырлы мемлекеттер жағдайында исламдық қайырымдылық қызметі ұлттық құқықтық жүйелермен өзара ықпалдасу арқылы жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасында тәуелсіздік алғаннан кейін азаматтық қоғам институттарының дамуы қайырымдылық ұйымдарының сандық және сапалық тұрғыдан өсуіне ықпал етті. Осы үдерісте қайырымдылық қызметін құқықтық реттеуге бағытталған бірқатар нормативтік-құқықтық актілер қабылданды. Алайда исламдық қайырымдылық қағидаларына негізделген қызмет түрлерінің зайырлы құқықтық кеңістікте жүзеге асырылуы олардың шариғи легитимдігі мен құқықтық реттелуінің арақатынасын терең ғылыми талдауды талап етеді.

Ғылыми әдебиеттерде исламдық қайырымдылық көбіне теологиялық немесе әлеуметтік-этикалық қырынан зерттеліп келеді, ал шариғат нормалары мен ұлттық заңнаманың өзара байланысы кешенді салыстырмалы талдау объектісі ретінде сирек қарастырылады. Бұл мәселе, әсіресе, исламдық қайырымдылық институттары зайырлы құқықтық жүйе аясында қызмет атқаратын Қазақстан жағдайында өзекті болып табылады. Мұндай жағдай дін мен құқықтың өзара қатынасын қарама-қарсы жүйелер ретінде емес, әртүрлі нормативтік деңгейде әрекет ететін, бірақ ортақ әлеуметтік мақсаттарға бағытталған өзара толықтырушы механизмдер ретінде қарастыруды қажет етеді.

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы қайырымдылық қызметінің шариғи және құқықтық негіздерін талдау, сондай-ақ исламдық этикалық қағидалар мен ұлттық зайырлы құқықтық тетіктердің өзара ықпалдасу механизмдерін айқындау. Зерттеу пәнаралық және салыстырмалы-құқықтық тәсілдерге сүйене отырып, қайырымдылық қызметін дін, құқық және азаматтық қоғам тоғысындағы әлеуметтік-құқықтық институт ретінде түсінуге ғылыми үлес қосуды көздейді.

Зерттеу әдіснама

Зерттеу исламдық қайырымдылық қызметінің шариғи және құқықтық негіздерін кешенді талдауға бағытталған пәнаралық әдіснамаға сүйенеді. Зерттеу барысында дінтану, құқықтану және әлеуметтік философия салаларының теориялық ұстанымдары өзара сабақтастықта қолданылды. Мұндай тәсіл қайырымдылық қызметін тек діни

немесе құқықтық құбылыс ретінде емес, дін мен құқықтың өзара ықпалдасуы нәтижесінде қалыптасатын әлеуметтік-құқықтық институт ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің негізгі әдістерінің бірі – салыстырмалы-құқықтық әдіс. Бұл әдіс арқылы ислам шариғатындағы қайырымдылық институттарын (зекет, садақа, уақып) реттейтін нормалар Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасындағы қайырымдылық қызметін реттеу тетіктерімен салыстырыла талданды. Аталған салыстыру шариғи нормалар мен зайырлы құқықтық ережелердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, сондай-ақ олардың бір әлеуметтік кеңістікте қатар қызмет ету мүмкіндіктерін анықтауға бағытталды.

Сонымен қатар, зерттеуде нормативтік-құқықтық талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс Қазақстан Республикасының «Қайырымдылық қызмет туралы» Заңы, «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңы, Азаматтық кодекс және қайырымдылық қызметіне қатысты өзге де құқықтық актілерді талдау арқылы қайырымдылық қорларының құқықтық мәртебесін, қызмет ету тәртібін және мемлекеттік реттеу тетіктерін айқындауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің шариғи негіздерін талдау барысында мәтіндік және герменевтикалық әдістер пайдаланылды. Исламдық классикалық және заманауи ғалымдардың еңбектеріндегі қайырымдылыққа қатысты тұжырымдар талданып, олардың әлеуметтік-этикалық мәні мен қазіргі институционалдық тәжірибемен сабақтастығы айқындалды. Бұл әдіс шариғи қағидалардың қазіргі құқықтық және әлеуметтік контексте қалай түсіндірілетінін көрсетуге бағытталды.

Сонымен бірге институционалдық талдау әдісі қайырымдылық қорларының ұйымдастырушылық құрылымын, басқару тетіктерін, есептілік пен қоғамдық сенім мәселелерін қарастыруда қолданылды. Бұл тәсіл қайырымдылық қызметінің тиімділігі мен легитимдігін қамтамасыз етудегі құқықтық және этикалық факторлардың өзара байланысын ашуға мүмкіндік берді.

Әдебиеттік шолу

Ислам қайырымдылық қызметі мәселесі исламдық құқық, дін философиясы және әлеуметтік теория салаларында әртүрлі ғылыми дәстүрлер аясында зерттеліп келеді. Классикалық ислам ілімінде қайырымдылық институттары діни міндет пен қоғамдық жауапкершіліктің ажырамас бөлігі ретінде түсіндірілді. Бұл тұрғыда Әбу Хамид әл-Ғазалидің «*Ихя улум ад-дин*» еңбегі исламдық этикалық ойдың негізгі дереккөздерінің бірі болып саналады. Әл-Ғазали зекет пен садақаны жеке құлшылық әрекетімен шектемей, оларды қоғамдағы әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ететін моральдық және институционалдық тетік ретінде қарастырады (Al-Ghazali, 2005). Оның көзқарасында қайырымдылық адамның рухани кемелденуіне ғана емес, қоғамдық үйлесім мен әлеуметтік жауапкершіліктің орнығуына қызмет етеді.

Исламдық қайырымдылықтың фикһтық-құқықтық жүйеленуі заманауи ислам шеңберінде Юсуф әл-Қарадауидің еңбектерінде терең дамытылды. «*Фиқһ аз-закат*» атты зерттеуінде автор зекетті исламдық әлеуметтік-экономикалық жүйенің орталық элементі ретінде сипаттап, оның жиналу, бөліну және бақылау тетіктерін жан-жақты талдайды (Al-Qardawi, 1999). Әл-Қарадауи зекеттің институционалдық сипат алуы ислам қоғамындағы әлеуметтік теңсіздікті азайтудың шариғи негізделген құралы екенін көрсетеді. Бұл

еңбекте зекет пен садақаның мемлекет пен қоғам арасындағы әлеуметтік жауапкершілікті бөлудегі рөлі нақты айқындалады.

Заманауи исламдық әлеуметтік-экономикалық зерттеулерде қайырымдылықтың институционалдық формаларына, әсіресе, уақып институтына ерекше назар аударылады. Мұхаммад Кахф уақыпты қоғамдық игілікті қаржыландырудың тарихи әрі заманауи тетігі ретінде қарастырады. Оның еңбектерінде уақып білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру және қоғамдық инфрақұрылымды дамыту салаларында коммерциялық емес институт ретінде тиімді қызмет атқара алатыны сөз болады (Kahf, 2003). Автор уақып институтының қазіргі құқықтық жүйелерге интеграциялануы исламдық қайырымдылықтың тұрақты институционалдық моделін қалыптастырудағы маңызын атап көрсетеді.

Халықаралық ғылыми әдебиеттерде исламдық қайырымдылық көбіне *Islamic philanthropy* және *non-profit organizations* ұғымдары аясында зерттеледі. Бұл бағытта С.С. Али исламдық қайырымдылық институттарын азаматтық қоғамның бір бөлігі ретінде қарастырып, олардың қызметі сенімге, ашықтыққа және қоғамдық легитимдікке негізделетінін көрсетеді (Ali, 2011). Мұндай зерттеулерде исламдық қайырымдылықтың зайырлы құқықтық жүйелермен өзара қатынасы, әсіресе институционалдық және салықтық реттеу мәселелері өзекті тақырып ретінде айқындалады.

Қазақстандық ғылыми әдебиеттерде қайырымдылық қызметі негізінен дінтанулық немесе құқықтық аспектілер аясында жеке мәселелер бойынша қарастырылып келеді. Отандық зерттеулерде исламдық қайырымдылықтың рухани-этикалық маңызы, діни ұйымдардың қоғамдағы рөлі және діни қызметті құқықтық реттеу мәселелері талданғанымен, шариғат нормалары мен Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасын біртұтас салыстырмалы-құқықтық жүйе ретінде қарастыратын кешенді зерттеулер жеткіліксіз. Бұл жағдай исламдық қайырымдылық қызметінің зайырлы құқықтық кеңістікте жүзеге асу ерекшеліктерін тереңірек зерттеуді қажет етеді.

Осылайша жүргізілген әдебиеттік шолу исламдық қайырымдылық қызметінің діни, этикалық және институционалдық қырлары ғылыми тұрғыда кеңінен зерделенгенімен, шариғи қағидалар мен ұлттық құқықтық тетіктердің өзара ықпалдасуы Қазақстанның нақты әлеуметтік-құқықтық контекстінде жүйелі түрде жеткілікті деңгейде зерттелмегенін көрсетеді. Аталған олқылық осы мақаланың зерттеу бағытын айқындап, қайырымдылық қызметін дін мен құқықтың тоғысындағы әлеуметтік-құқықтық институт ретінде талдауға негіз қалайды.

Ислам қайырымдылық қызметінің шариғи негіздері

Ислам қайырымдылық қызметінің шариғи негіздерін талдау оны жекелеген діни амалдар жиынтығы ретінде емес, әлеуметтік қатынастарды реттейтін көпқабатты нормативтік жүйе ретінде қарастыруды талап етеді. Шариғатта қайырымдылық адамның жеке діни жауапкершілігімен қатар, қоғамдағы әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге бағытталған құрылымдық тетік қызметін атқарады. Осы тұрғыдан алғанда исламдық қайырымдылық дін, мораль және құқық тоғысындағы ерекше әлеуметтік-құқықтық институт ретінде сипатталады, бұл оны тек теологиялық емес, әлеуметтік-философиялық және құқықтық талдау нысанына айналдырады (Al-Ghazali, 2005).

Бұл тарауда исламдық қайырымдылық қызметінің шариғи негіздері нормативтік деңгейлер логикасы арқылы жүйеленеді. Мұндай тәсіл исламдық құқықтағы құбылыстарды біртұтас, бірақ көпөлшемді жүйе ретінде талдауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, исламдық қайырымдылықты ғибадаттық, этикалық, құқықтық және институционалдық

деңгейлерде қарастыру ұсынылады. Бұл деңгейлер бір-бірінен оқшау емес, керісінше өзара тығыз байланыста әрекет етіп, қайырымдылық қызметінің шариғи тұтастығын қалыптастырады. Мұндай көпдеңгейлі түсіндіру исламдық қайырымдылықтың әлеуметтік функцияларын фиқһтық міндеттермен қатар қарастыруға мүмкіндік береді (Al-Qardawi, 1999).

Ғибадаттық деңгейде қайырымдылық Алла алдындағы діни міндет ретінде көрініс табады және адамның рухани тазалануымен байланыстырылады. Этика деңгейінде ол әлеуметтік жауапкершілік, өзара көмек және қоғамдық ынтымақ қағидаларын орнықтырады. Құқықтық деңгейде қайырымдылық мүліктік қатынастарды реттейтін нақты нормалар мен міндеттемелер жүйесі ретінде әрекет етеді. Ал институционалдық деңгейде қайырымдылық ұйымдасқан құрылымдар қорлар мен уақыптар арқылы жүзеге асып, қоғамдық өмірдің тұрақты элементіне айналады. Бұл деңгей, әсіресе, исламдық қайырымдылықтың ұзақмерзімді әлеуметтік әсерін қамтамасыз ететін механизм ретінде айқындалады (Kahf, 2003).

Осы тарауда ұсынылған концептуалдық жүйелеу исламдық қайырымдылық қызметін кейінгі тармақтарда (зекет, садақа, уақып) жеке-жеке талдауға теориялық негіз қалайды. Сонымен қатар бұл тәсіл шариғи қағидалардың қазіргі зайырлы құқықтық жүйелермен, соның ішінде, Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасымен өзара ықпалдасу мүмкіндіктерін ашуға бағытталған аналитикалық құрал ретінде қолданылады. Бұл тұрғыда исламдық қайырымдылықты діни тәжірибе ғана емес, заманауи қоғам жағдайында құқықтық және институционалдық тұрғыда іске асатын әлеуметтік-құқықтық институт ретінде қарастыру орынды.

Зекет институтының шариғи негіздері

Зекет – исламдық қайырымдылық қызметінің өзегін құрайтын және шариғатта нақты құқықтық мәртебеге ие институт. Оның садақа сияқты ерікті қайырымдылық түрлерінен айырмашылығы, мұсылман үшін міндетті (уәжіп) ғибадат ретінде бекітілгендігі. Осы ерекшелігі зекетті исламдық қайырымдылық жүйесінде діни, құқықтық және әлеуметтік өлшемдерді өзара байланыстыратын негізгі тетікке айналдырады. Зекет арқылы шариғат мүліктік қатынастарды реттеумен қатар, қоғамдағы әлеуметтік әділеттілікті орнықтыруға бағытталған тұрақты механизм қалыптастырады.

Шариғи тұрғыдан зекеттің міндеттілігі Құран мен сүннетке негізделеді және ислам құқық мектептерінде (мәзһабтарда) кеңінен жүйеленген. Фиқһтық дәстүрде зекет белгілі бір мүліктік шекке (нисаб) жеткен жағдайда ғана міндеттеледі және оның мөлшері, жиналу тәртібі мен жұмсалыу бағыттары нақты нормалармен айқындалады. Юсуф әл-Қарадауи зекетті исламдық әлеуметтік-экономикалық жүйенің орталық институты ретінде сипаттап, оның тек діни міндет емес, қоғамдағы байлық айналымын реттейтін құқықтық құрал екенін атап көрсетеді (Al-Qardawi, 1999). Бұл көзқарас зекеттің шариғи мәнін жеке құлшылық аясынан шығарып, қоғамдық деңгейде қарастыруға мүмкіндік береді.

Зекеттің шариғи табиғаты оның ғибадаттық және құқықтық қырларының тығыз байланысында көрінеді. Бір жағынан, зекет адамның Алла алдындағы рухани жауапкершілігін білдіреді және нәпсіні тазартуға бағытталған ғибадат ретінде түсіндіріледі. Екінші жағынан, ол мүліктік қатынастарды реттейтін нақты құқықтық міндет болып табылады. Әл-Ғазали зекетті адамның рухани кемелденуі мен қоғамдағы әлеуметтік үйлесімділікті қамтамасыз ететін қосарланған механизм ретінде қарастырып, оның моральдық және әлеуметтік салдарын ерекше атап өтеді (Al-Ghazali, 2005). Бұл

тұрғыда зекет діни парыз болумен қатар, әлеуметтік жауапкершілікті институционалдық деңгейде орнықтыратын құрал ретінде көрінеді.

Қазіргі заман жағдайында зекет институты дәстүрлі фикһтық шеңбермен шектелмей, ұйымдасқан құрылымдар арқылы жүзеге асырылатын институционалдық сипат ала бастады. Ислам елдерінде және мұсылман қауымдары бар зайырлы мемлекеттерде зекет арнайы қорлар мен ұйымдар арқылы жиналып, әлеуметтік мақсаттарға жұмсалады. Мұхаммад Кахф зекеттің институционалдануын исламдық қайырымдылықтың тұрақтылығы мен тиімділігін арттыратын маңызды фактор ретінде бағалайды (Kahf, 2003). Оның пікірінше, зекеттің ұйымдасқан түрде жиналуы мен бөлінуі қоғамдағы сенім деңгейін арттырып, қайырымдылық қызметінің ұзақмерзімді әсерін қамтамасыз етеді.

Қазақстан жағдайында зекет институтының шариғи мәні мен оның ұйымдастырушылық формалары ерекше талдауды талап етеді. Бір жағынан, зекет діни міндет ретінде мұсылман қауымының ішкі сенім жүйесіне негізделеді. Екінші жағынан, ол зайырлы құқықтық кеңістікте коммерциялық емес ұйымдар арқылы жүзеге асырылатын қайырымдылық қызметінің бір түрі ретінде көрініс табады. Бұл жағдай зекеттің шариғи қағидалары мен ұлттық заңнаманың талаптары арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз ету мәселесін алға тартады. Осы тұрғыдан алғанда зекет институты исламдық қайырымдылықтың шариғи негіздерін қазіргі құқықтық және институционалдық контексте қайта пайымдауға мүмкіндік беретін маңызды зерттеу нысаны болып табылады.

Садақаның әлеуметтік-этикалық өлшемдері

Садақа исламдық қайырымдылық жүйесінде зекетке қарағанда ерікті сипатқа ие болғанымен, оның әлеуметтік-этикалық маңызы кем түспейді. Керісінше, садақаның еріктілігі оны қоғамдағы моральдық құндылықтар мен қоғамдық сенім деңгейін қалыптастыратын маңызды факторға айналдырады. Егер зекет шариғатта нақты құқықтық міндет ретінде бекітілсе, садақа адамның ішкі ниеті мен әлеуметтік жауапкершілігінің көрінісі ретінде бағаланады. Осы ерекшелік садақаны исламдық қайырымдылықтың этикалық өзегін айқындайтын институт ретінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Исламдық ой дәстүрінде садақа адамның тек материалдық мүмкіндігімен емес, ниетінің тазалығымен өлшенетін қайырымдылық түрі ретінде түсіндіріледі. Классикалық дереккөздерде садақа арқылы адам нәпсісін тәрбиелеп, қоғамдағы өзара жанашырлық пен ынтымақты нығайтуға үлес қосатыны көрсетіледі. Әл-Ғазали садақаны адамның рухани кемелденуіне ықпал ететін және қоғамдағы әлеуметтік байланыстарды жандандыратын этикалық құрал ретінде қарастырады (Al-Ghazali, 2005). Бұл тұрғыда садақа исламдық этиканың практикалық көрінісі ретінде бағаланады.

Садақаның әлеуметтік функциясы оның қоғамдық сенім мен әлеуметтік капитал қалыптастырудағы рөлімен тығыз байланысты. Ерікті қайырымдылық актілері қоғам мүшелері арасында өзара сенімді арттырып, формалды құқықтық міндеттемелерден тыс әрекет ететін әлеуметтік ынтымақтастық желілерін қалыптастырады. Заманауи зерттеулерде исламдық қайырымдылықтың дәл осы ерікті қыры азаматтық қоғам институттарының дамуына ықпал ететін маңызды ресурс ретінде қарастырылады (Ali, 2011). Бұл тұрғыда садақа діни тәжірибеден шығып, әлеуметтік өзара әрекеттестіктің тұрақты формасына айналады.

Сонымен қатар садақа институты исламдық қайырымдылықтың институционалдану үдерісінде ерекше рөл атқарады. Зекет көбіне нақты нормалармен реттелетін болса, садақа қайырымдылық қорлары мен қоғамдық ұйымдардың қызметінде икемді құрал ретінде

пайдаланылады. Бұл икемділік қайырымдылық ұйымдарына әлеуметтік қажеттіліктерге жедел жауап беруге мүмкіндік береді, алайда сонымен бірге ашықтық пен есептілік мәселесін өзекті етеді. Осы тұрғыда садақаның этикалық табиғаты оны басқарудың институционалдық тетіктерімен толықтырылуы қажет екенін көрсетеді.

Қазақстан жағдайында садақа исламдық қайырымдылық тәжірибесінің кең таралған түрі болып табылады және көбіне діни қауымдастықтар мен қайырымдылық қорлары арқылы жүзеге асырылады. Мұнда садақаның ерікті сипаты қоғамдағы діни сенім деңгейімен, мәдени дәстүрлермен және әлеуметтік нормалармен тығыз байланыста көрініс табады. Алайда садақаның ұйымдасқан формада жүзеге асырылуы оны зайырлы құқықтық кеңістікте реттеу қажеттігін туындатады. Бұл жағдай садақаның этикалық негіздерін сақтай отырып, оны құқықтық және институционалдық тұрғыда тиімді іске асыру мәселесін алға шығарады.

Осылайша садақа институты исламдық қайырымдылықтың әлеуметтік-этикалық өлшемін айқындай отырып, зекет пен уақыпты толықтыратын маңызды элемент ретінде көрінеді. Оның ерікті сипаты исламдық қайырымдылық жүйесіне икемділік пен адами өлшем енгізсе, сонымен бірге қоғамдық сенім, әлеуметтік жауапкершілік және азаматтық белсенділік секілді факторларды күшейтеді. Бұл ерекшеліктер садақаны қазіргі қоғам жағдайында исламдық қайырымдылықтың өміршең және әлеуметтік тұрғыдан ықпалды тетігі ретінде қарастыруға негіз береді.

Уақып және оның институционалдық сипаты

Уақып исламдық қайырымдылық жүйесінде ұзақмерзімді және институционалдық сипатқа ие ерекше институт ретінде көрініс табады. Зекет пен садақа көбіне ағымдағы әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталса, уақып тұрақты қоғамдық игілікті қамтамасыз етуді көздейтін қайырымдылықтың құрылымдық формасын білдіреді. Осы ерекшелігі уақыпты исламдық қайырымдылық қызметінің шариғи негіздерін институционалдық деңгейде толықтыратын маңызды тетікке айналдырады.

Шариғи тұрғыдан уақып белгілі бір мүлікті Алла жолында қоғам игілігіне арнап, оны жеке меншік айналымынан шығару арқылы қалыптасады. Бұл институттың басты қағидасы – уақып мүлкінің тұтастығын сақтау және оның пайдасын ұзақ мерзім бойы қоғамдық мақсаттарға бағыттау. Ислам құқықтық дәстүрінде уақып білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру және діни инфрақұрылымды қолдаудың тиімді құралы ретінде кеңінен қолданылған. Мұхаммад Кахф уақыпты ислам қоғамындағы мемлекетке балама әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің негізі ретінде сипаттай отырып, оның тарихи тәжірибесінің қазіргі заман үшін де өзектілігін көрсетеді (Kahf, 2003).

Уақыптың институционалдық сипаты оның басқару және бақылау тетіктерімен тығыз байланысты. Шариғатта уақып мүлкін басқару арнайы өкілдерге (назаршыларға) жүктеліп, олардың қызметі қоғамдық сенім мен жауапкершілік қағидаларына негізделеді. Бұл тұрғыда уақып институты исламдық қайырымдылықтың тек этикалық немесе діни қырымен шектелмей, нақты ұйымдастырушылық және басқарушылық механизмдерге ие болғанын көрсетеді. Уақыптың осындай құрылымы оның әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етудегі рөлін күшейтеді.

Заманауи ғылыми әдебиеттерде уақып институты жиі *non-profit organizations* үлгілерімен салыстырылады. Алайда уақыпты батыстық коммерциялық емес ұйымдармен толықтай теңестіру бірқатар теориялық шектеулерге әкелуі мүмкін. Уақыптың шариғи негізі, мүліктің ажыратылмауы және оның діни-этикалық легитимациясы

оны зайырлы құқықтық жүйелердегі коммерциялық емес ұйымдардан принциптік тұрғыда ерекшелендіреді. Осы тұрғыда уақыпты исламдық қайырымдылықтың дербес институционалдық моделі ретінде қарастыру орынды (Ali, 2011).

Қазақстан жағдайында уақып институтының әлеуеті ерекше назар аударуды талап етеді. Қазіргі ұлттық заңнамада уақып тікелей құқықтық категория ретінде бекітілмегенімен, оның кейбір функциялары коммерциялық емес ұйымдар мен қайырымдылық қорлары арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл жағдай уақыптың шариғи қағидаларын сақтай отырып, оны зайырлы құқықтық кеңістікте институционалдық тұрғыда бейімдеу мәселесін күн тәртібіне шығарып отыр. Уақыптың заманға сай бейімделуі қайырымдылық қызметінің тұрақтылығын арттырып, әлеуметтік жобаларды ұзақмерзімді қаржыландыруға мүмкіндік береді.

Осылайша уақып институты исламдық қайырымдылық қызметінің шариғи негіздерін институционалдық деңгейде нақтылай отырып, зекет пен садақаның функцияларын толықтыратын жүйелі механизм ретінде көрінеді. Оның ұзақмерзімді сипаты исламдық қайырымдылықты кездейсоқ немесе біржолғы көмек формасынан шығарып, қоғамдық дамудың тұрақты факторы ретінде орнықтырады. Бұл ерекшелік уақыпты қазіргі Қазақстан жағдайында да исламдық қайырымдылық қызметін дамыту мен құқықтық тұрғыда жетілдірудің маңызды ресурсы ретінде қарастыруға негіз береді.

Қазақстан Республикасындағы қайырымдылық қызметінің құқықтық негіздері

Қазақстан Республикасында қайырымдылық қызметінің құқықтық реттелуі зайырлы мемлекет қағидаттарына негізделген және азаматтық қоғам институттарын дамытуға бағытталған нормативтік жүйе ретінде қалыптасқан. Ұлттық заңнамада қайырымдылық қызмет діни сенім нысаны ретінде емес, қоғамдық пайдалы қызметтің ерекше түрі ретінде қарастырылады. Бұл тәсіл мемлекет тарапынан дінге бейтараптық қағидатын сақтай отырып, әртүрлі дүниетанымдық негіздерде жүзеге асатын қайырымдылық бастамалардың құқықтық тұрғыда тең дәрежеде іске асуына мүмкіндік береді.

Қайырымдылық қызметінің негізгі құқықтық іргетасы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде қаланған. Кодексте азаматтардың және заңды тұлғалардың мүліктік қатынастары, соның ішінде қоғамдық пайдаға бағытталған қызмет түрлері азаматтық-құқықтық қатынастардың заңды нысаны ретінде бекітіледі. Осы тұрғыда қайырымдылық қызмет азаматтық айналымнан тыс әрекет емес, керісінше құқықтық жауапкершілік пен жариялылық қағидаттарына бағынатын қоғамдық қатынастар жүйесінің бір бөлігі ретінде танылады.

«Қайырымдылық қызмет туралы» Заңда қайырымдылық қызмет еріктілік, мақсаттылық, жариялылық және заңдылық қағидаттарына негізделген қызмет түрі ретінде айқындалады. Бұл заңда қайырымдылықтың діни немесе зайырлы сипаты арнайы көрсетілмей, оның қоғам үшін пайдалы нәтижесіне басымдық беріледі. Мұндай нормативтік ұстаным зайырлы құқықтық жүйенің дінге қатысты бейтараптық қағидатын нақты құқықтық механизмдер арқылы жүзеге асыруға бағытталғанын көрсетеді.

Зайырлы құқықтық мемлекет жағдайында діни нормалардың құқықтық жүйедегі орны мәселесін Уаэль Халлак арнайы талдайды. Оның пікірінше, қазіргі ұлттық құқықтық жүйелерде шариғат дербес құқық көзі ретінде емес, көбіне этикалық бағдар беруші және әлеуметтік мінез-құлықты қалыптастыратын нормативтік мәдениет ретінде әрекет етеді (Hallaq, 2009). Қазақстан жағдайында да исламдық қайырымдылықтың шариғи нормалары тікелей құқықтық міндет ретінде бекітілмегенімен, олар қайырымдылық

қызметінің мазмұндық және моральдық негізін айқындайтын фактор ретінде қоғамдық кеңістікте сақталып отыр.

Абдуллахи Ан-На'им зайырлы мемлекет жағдайында шариғат нормаларының мәжбүрлеу тетігіне айналмауы керектігін атап көрсетеді. Оның пайымдауынша, діни нормалар азаматтардың ерікті сенімі мен моральдық таңдауы аясында жүзеге асқанда ғана олардың әлеуметтік легитимдігі сақталады (An-Na'im, 2008). Қазақстанның қайырымдылық қызметін құқықтық реттеу тәжірибесі осы тұжырыммен үндес келеді: мемлекет қайырымдылықтың діни мазмұнына араласпай, оның қоғамдық кеңістікте заңды, ашық және есепті түрде іске асуын қамтамасыз етеді.

Ұлттық заңнамада қайырымдылық қызметтің құқықтық реттелуі қоғамдық сенімді нығайтуға бағытталған тетіктермен де толықтырылады. Қайырымдылық қызметті жүзеге асыратын ұйымдардың тіркелуі, олардың есептілік жүргізуі және қаржылық ашықтығы заңмен талап етіледі. Бұл талаптар қайырымдылық қызметтің кездейсоқ немесе бейресми сипатта емес, институционалдық негізде жүзеге асуына жағдай жасайды. Мұндай құқықтық тетіктер шариғаттағы аманат, адалдық және жауапкершілік қағидаттарымен мазмұндық тұрғыдан өзара үйлеседі.

Қазақстандық зерттеушілер де дін мен құқықтың өзара қатынасын талдауда зайырлы құқықтық жүйенің діни тәжірибені шектеуден гөрі оны құқықтық алаңға енгізу арқылы реттеуі тиімді екенін атап өтеді. Мәселен, Д.Кенжетай зайырлы мемлекет жағдайында діни институттардың қоғамдық кеңістікте ашық әрі құқықтық тәртіпке бағынған түрде әрекет етуі радикалдану тәуекелдерін азайтып, қоғамдық келісімді нығайтатынын көрсетеді. Ал Ә.Дербісәлі исламдық құндылықтардың тарихи тұрғыдан қазақ қоғамындағы әлеуметтік өзара көмектің маңызды факторы болғанын атап өтеді, бұл қайырымдылық қызметтің ұлттық мәдени контекспен де үйлесетінін көрсетеді.

Осылайша Қазақстан Республикасындағы қайырымдылық қызметтің заңнамалық негіздері исламдық қайырымдылықтың шариғи қағидаларын тікелей құқықтық нормаларға айналдырмай-ақ, олардың қоғамдық кеңістікте заңды әрі тиімді түрде жүзеге асуына мүмкіндік беретін құқықтық алаң қалыптастырады. Бұл құқықтық модель діни сенім бостандығын сақтай отырып, қайырымдылық қызметті азаматтық қоғам институттарының тұрақты және жауапты элементі ретінде дамытуға бағытталған.

Коммерциялық емес ұйымдар мен қайырымдылық қорлары

Қазақстан Республикасында қайырымдылық қызметін жүзеге асырудың негізгі институционалдық формасы коммерциялық емес ұйымдар болып табылады. Ұлттық заңнамада коммерциялық емес ұйымдар пайда табуды негізгі мақсат етпейтін және алынған кірісті құрылтайшылар арасында бөлмейтін ұйымдар ретінде айқындалады. Бұл құқықтық анықтама қайырымдылық қорларының қызметін азаматтық қоғам институттарының жүйесіне енгізіп, олардың қоғамдық маңызын құқықтық тұрғыда бекітеді.

Коммерциялық емес ұйымдар теориясында бұл сектор мемлекет пен нарықтан бөлек, азаматтық қоғамның дербес институционалдық кеңістігі ретінде сипатталады. Л.Саламон коммерциялық емес секторды қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруда мемлекетті толықтыратын және азаматтардың әлеуметтік белсенділігін ұйымдасқан формаға айналдыратын құрылым ретінде қарастырады (Salamon, 2012). Осы тұрғыда қайырымдылық қорлары әлеуметтік мәселелерді шешуде тек қаржылық ресурстарды қайта бөлуші емес, сонымен қатар қоғамдық сенім мен әлеуметтік капиталды қалыптастыратын институт ретінде көрінеді.

Х.Анхайер коммерциялық емес ұйымдардың тиімділігі олардың басқару сапасына, ашықтығына және есептілік деңгейіне тікелей тәуелді екенін атап көрсетеді (Anheier, 2014). Бұл талаптар қайырымдылық қорларының легитимділігі мен қоғам тарапынан қабылдануы үшін шешуші мәнге ие. Қазақстан заңнамасында да қайырымдылық қорларының қызметі міндетті тіркеу, қаржылық есептілік және жариялылық талаптары арқылы реттеледі. Мұндай талаптар қайырымдылық қызметін формалды емес тәжірибеден шығарып, институционалдық деңгейге көтеруге бағытталған.

Исламдық қайырымдылық қорлары осы жалпы құқықтық шеңберде әрекет ете отырып, бірқатар ерекшеліктерге ие. Олардың қызметі діни-этикалық қағидаларға негізделеді және ерікті қайырымдылықпен қатар, шариғатта міндетті саналатын зекет институтын ұйымдастырушылық тұрғыда жүзеге асыруды да қамтиды. Бұл жағдай исламдық қайырымдылық қорларын классикалық коммерциялық емес ұйымдардан ерекшелендіреді және оларды шариғи міндет пен зайырлы құқықтық талаптарды байланыстыратын гибридік институционалдық модель ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазақстандық ғалым Д.Кенжетай зайырлы мемлекет жағдайында діни ұйымдардың құқықтық алаңда ашық әрі заң талаптарына сай әрекет етуі діннің қоғамдық өмірден ығыстырылуына емес, керісінше оның конструктивті әлеуметтік функцияларының сақталуына ықпал ететінін атап өтеді (Кенжетай, 2018). Бұл көзқарас исламдық қайырымдылық қорларының зайырлы құқықтық кеңістікте заңды түрде қызмет етуі олардың діни мәнін әлсіретпейтінін, керісінше әлеуметтік легитимдігін арттыратынын көрсетеді.

С.Абдусаттар исламдық құқық институттарының қазіргі Қазақстан жағдайында ұлттық заңнама аясында бейімделу әлеуетін талдай отырып, қайырымдылық қорларын шариғи нормаларды құқықтық ортада іске асырудың тиімді тетіктерінің бірі ретінде сипаттайды (Абдусаттар, 2020). Оның пікірінше, қайырымдылық қорлары шариғаттағы әлеуметтік әділеттілік пен өзара көмек қағидаларын институционалдық деңгейде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Ал Ә.Дербісәлі исламдық құндылықтардың қазақ қоғамындағы тарихи рөлін талдай келе, қайырымдылық пен өзара көмек дәстүрлері ұлттық мәдениетте терең орныққанын көрсетеді (Дербісәлі, 2014). Бұл тұрғыда қазіргі қайырымдылық қорлары, соның ішінде исламдық бағыттағы ұйымдар, дәстүрлі әлеуметтік тәжірибелердің заманауи құқықтық формада жалғасын табуы ретінде қарастырылуы мүмкін.

Сонымен қатар қайырымдылық қорлары қызметінде институционалдық тәуекелдер де бар. Басқару сапасының төмендігі, ашықтықтың жеткіліксіздігі немесе қоғамдық бақылаудың әлсіздігі қайырымдылық қызметіне деген сенімді әлсіретуі мүмкін. Осыған байланысты коммерциялық емес ұйымдарға қойылатын құқықтық талаптар қайырымдылықтың діни-этикалық негіздерін шектеу емес, керісінше оның әлеуметтік тиімділігі мен қоғамдық легитимдігін арттыруға бағытталған құрал ретінде бағалануы тиіс.

Осылайша коммерциялық емес ұйымдар мен қайырымдылық қорлары Қазақстандағы қайырымдылық қызметінің институционалдық негізін құрай отырып, исламдық қайырымдылықтың шариғи мазмұнын зайырлы құқықтық кеңістікте іске асырудың негізгі тетігіне айналады. Бұл модель қайырымдылық қызметін жеке бастама немесе

бейресми тәжірибе деңгейінен шығарып, азаматтық қоғамның тұрақты әрі жауапты элементі ретінде орнықтыруға мүмкіндік береді.

Қайырымдылық қызметін салықтық реттеу аспектілері

Қайырымдылық қызметін құқықтық реттеудің маңызды құрамдас бөлігі оның салықтық аспектілері болып табылады. Салықтық реттеу тетіктері мемлекет тарапынан қайырымдылық қызметті ынталандырумен қатар, оның ашықтығы мен заңдылығын қамтамасыз етуге бағытталған. Қазақстан Республикасының салық заңнамасында қайырымдылық ұйымдарына қатысты белгілі бір жеңілдіктер мен талаптар көзделуі қайырымдылық қызметті қоғамдық пайдалы қызмет ретінде институционалдық тұрғыда танудың көрінісі болып табылады.

Ұлттық салық жүйесінде қайырымдылыққа берілетін жеңілдіктер мемлекеттің азаматтық қоғам институттарын қолдауға деген ұстанымын білдіреді. Қайырымдылық ұйымдарының табыстарына және қайырымдылық мақсатта жұмсалған қаражатқа қатысты жеңілдіктер қоғамдық маңызы бар қызметтің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл тетіктер қайырымдылық қызметін стихиялық немесе бейресми тәжірибеден шығарып, оны заңды әрі тұрақты институт ретінде қалыптастыруға ықпал етеді.

Исламдық қайырымдылық тұрғысынан алғанда, зекет пен садақа салықпен теңестірілмейді. Зекет – шариғатта діни міндет ретінде бекітілген ғибадат, ал салық – мемлекеттің фискалдық билігіне негізделген міндеттеме. Осы айырмашылыққа қарамастан, қазіргі зайырлы мемлекет жағдайында зекет пен садақаның институционалдық түрде жүзеге асуы салықтық реттеу тетіктерімен жанама түрде қиылысады. Бұл жерде мәселе зекетті салыққа айналдыруда емес, қайырымдылық қызметінің қаржылық тәртібін қамтамасыз етуде болып табылады.

Мұхаммад Кахф исламдық қайырымдылық институттарының тиімді қызмет етуі үшін қаржылық тәртіп пен есептілік механизмдерінің маңызын атап өтеді. Оның пікірінше, институционалдық бақылау тетіктері қайырымдылықтың шариғи мәнін бұзбай, керісінше оның әлеуметтік әсерін күшейтеді (Kahf, 2003). Осы тұрғыда салықтық реттеу шариғат қағидаларына қарсы емес, қайырымдылық қызметтің қоғамдық сенімге негізделген институционалдық формасын нығайтатын құрал ретінде қарастырылуы мүмкін.

Батыстық non-profit теориясында да қаржылық есептілік пен салықтық бақылау қайырымдылық ұйымдарының легитимділігін арттыратын маңызды фактор ретінде қарастырылады. Л.Саламон мен Х.Анхайер коммерциялық емес ұйымдардың тұрақтылығы олардың қаржылық ашықтығы мен мемлекеттік реттеумен теңгерімді қарым-қатынасына байланысты екенін көрсетеді (Salamon, 2012; Anheier, 2014). Бұл тұжырымдар Қазақстандағы қайырымдылық қызметті салықтық реттеу тәжірибесімен де үндес келеді.

Қазақстан жағдайында салықтық реттеу исламдық қайырымдылық қызметін көлеңкелі айналымнан шығарып, оны азаматтық қоғам институттарының заңды әрі ашық элементіне айналдыруға мүмкіндік береді. Қайырымдылық қорларының салықтық есептілікке тартылуы олардың қызметін мемлекет тарапынан бақылау емес, керісінше қоғамдық сенімді арттыру құралы ретінде бағалануы тиіс. Бұл талаптар шариғаттағы адалдық, аманат және әділеттілік қағидаларымен үйлеседі.

Сонымен қатар, салықтық реттеу қайырымдылық қызметін жүзеге асыру барысында белгілі бір шектеулер де қояды. Қайырымдылық мақсатта жиналған қаржының нақты мақсаттарға жұмсалуы, қаржылық есептердің дұрыс жүргізілуі және заң талаптарының

сақталуы қайырымдылық ұйымдарын басқару сапасына тікелей байланысты. Осы тұрғыда салықтық тетіктер исламдық қайырымдылық қызметінің діни-этикалық табиғатын шектеуші фактор емес, керісінше оның институционалдық тұрақтылығын қамтамасыз ететін құқықтық құрал ретінде қарастырылуы тиіс.

Осылайша қайырымдылық қызметін салықтық реттеу Қазақстандағы исламдық қайырымдылықтың шариғи қағидаларын жоққа шығармай, оны зайырлы құқықтық кеңістікте заңды әрі тиімді түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте салықтық тетіктер қайырымдылық қызметінің әлеуметтік әсерін күшейтіп, оның азаматтық қоғамдағы орны мен маңызын арттыратын фактор ретінде көрінеді.

Шариғат пен ұлттық заңнаманы салыстырмалы талдау

Исламдық қайырымдылық қызметті реттеуде шариғат пен ұлттық заңнаманың арақатынасын салыстырмалы талдау оларды бір деңгейдегі бәсекелес құқықтық жүйелер ретінде емес, әртүрлі нормативтік кеңістікте әрекет ететін әлеуметтік реттеу механизмдері ретінде қарастыруды талап етеді. Шариғат діни-этикалық және құқықтық нормалардың тұтастығына негізделсе, ұлттық заңнама зайырлы мемлекеттің құқықтық қағидастарына сүйенеді. Осы айырмашылық олардың мақсаттық бағдарын ғана емес, нормативтік іске асу формаларын да айқындайды.

Алдыңғы тарауларда көрсетілгендей, исламдық қайырымдылық институттары (зекет, садақа, уақып) шариғатта әлеуметтік әділеттілік пен өзара көмекті қамтамасыз етуге бағытталған. Ал ұлттық заңнамада қайырымдылық қызмет азаматтық қоғам институты ретінде қоғамдық пайдалы функция атқарады. Осы тұрғыда салыстырмалы талдаудың басты міндеті шариғи және құқықтық реттеудің түпкі мақсаттарындағы ұқсастық пен олардың іске асу тетіктеріндегі айырмашылықты айқындау болып табылады.

Шариғат пен ұлттық заңнаманың нормативтік деңгейлерін салыстыру

Шариғат пен ұлттық заңнаманың өзара қатынасын салыстырмалы талдауда негізгі әдіснамалық қателік оларды бір нормативтік деңгейде қарастыру. У. Халлактың пайымдауынша, шариғат қазіргі ұлттық құқықтық жүйелерде мемлекет қабылдайтын позитивтік құқықпен тең деңгейде әрекет етпейді; ол көбіне моральдық-нормативтік және қауымдық реттеу жүйесі ретінде қызмет етеді (Hallaq, 2009). Осы ерекшелікті ескермей жүргізілген салыстыру шариғат пен зайырлы құқық арасында жасанды қайшылық тудырады.

Ұлттық заңнама қоғамдық қатынастарды формальды нормалар арқылы реттеп, олардың орындалуын институционалдық бақылау тетіктерімен қамтамасыз етеді. Ал шариғатта қайырымдылық міндеттері, әсіресе, зекет, діни сенім мен ар-ожданға негізделген уәжіп амал ретінде түсіндіріледі. Бұл жерде мәжбүрлеу тетігі мемлекеттің санкциясынан емес, діни жауапкершіліктен туындайды.

Абдуллахи Ан-На'им зайырлы мемлекет жағдайында шариғат нормалары құқықтық мәжбүрлеу құралына айналмауы тиіс екенін атап көрсетеді. Оның пікірінше, шариғаттың қоғамдық өмірдегі тиімділігі оның ерікті қабылдануына және моральдық легитимдігіне байланысты (An-Na'im, 2008). Қазақстан жағдайында бұл қағида қайырымдылық қызметі саласында айқын көрінеді: мемлекет зекетті міндетті төлем ретінде енгізбейді, бірақ оны жүзеге асыратын ұйымдардың қызметін құқықтық тұрғыда реттейді.

Осы тұрғыда шариғат пен ұлттық заңнама арасында функционалдық қайшылықтан гөрі нормативтік деңгей айырмашылығы байқалады. Шариғат қайырымдылықтың ішкі мәнін, мақсаттарын және этикалық бағдарын айқындаса, ұлттық заңнама оның

қоғамдық кеңістікте жүзеге асу формаларын, ұйымдастырушылық тәртібін және есептілік механизмдерін белгілейді. Мұндай бөлініс шариғи қағидалардың мазмұнын сақтай отырып, қайырымдылық қызметті зайырлы құқықтық кеңістікте заңды түрде іске асыруға мүмкіндік береді.

Қазақстандық зерттеушілер де дін мен құқықтың өзара қатынасын талдауда осы көпдеңгейлі тәсілдің тиімді екенін атап өтеді. Д.Кенжетай зайырлы мемлекет жағдайында діни нормалар құқықтық жүйені алмастырмай, оны этикалық тұрғыда толықтыратын фактор ретінде әрекет етуі тиіс екенін көрсетеді (Кенжетай, 2018). Бұл көзқарас исламдық қайырымдылық қызметінің шариғи негіздері мен ұлттық заңнаманың талаптарын қарсы қоюдан гөрі, оларды өзара үйлесімді механизмдер ретінде қарастыруға негіз қалайды.

Осылайша, шариғат пен ұлттық заңнаманы салыстырмалы талдау олардың қайырымдылық қызметін реттеудегі рөлдерін бәсекелес емес, әртүрлі нормативтік деңгейде әрекет ететін толықтырушы жүйелер ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл тұжырым келесі тармақтарда шариғат пен ұлттық құқықтың нақты салалардағы (институционалдық, қаржылық және басқарушылық) өзара ықпалдасуын талдауға әдіснамалық негіз болады.

Шариғат пен ұлттық заңнаманың институционалдық өзара ықпалдасуы

Шариғат пен ұлттық заңнаманың өзара қатынасы қайырымдылық саласында институционалдық деңгейде көрініс табады. Егер шариғат қайырымдылықтың діни-этикалық мазмұнын және оның мақсаттық бағдарын айқындаса, ұлттық заңнама бұл мазмұнды қоғамдық кеңістікте іске асыратын ұйымдастырушылық-құқықтық тетіктерді белгілейді. Осы тұрғыда қайырымдылық қорлары шариғи қағидалар мен зайырлы құқықтық талаптардың түйісу нүктесі ретінде әрекет етеді.

Исламдық қайырымдылық институттарының (зекет, садақа, уақып) шариғи негіздері жеке мұсылманның діни жауапкершілігіне сүйенгенімен, қазіргі қоғам жағдайында олардың тиімділігі көбіне ұйымдасқан институционалдық формада іске асуына байланысты. Мұхаммад Кахф исламдық қайырымдылықтың институционалдануын оның тұрақтылығы мен әлеуметтік әсерін арттыратын негізгі факторлардың бірі ретінде бағалайды (Kahf, 2003). Бұл институционалдану шариғи мазмұнды өзгертпей, оны қоғамдық қажеттіліктерге бейімдеуге мүмкіндік береді.

Ұлттық заңнама тұрғысынан алғанда, қайырымдылық қорлары коммерциялық емес ұйымдар ретінде тіркеліп, құқықтық талаптарға сай қызмет атқарады. Мемлекет бұл ұйымдардың діни мазмұнын реттемейді, бірақ олардың қызметінің заңдылығын, ашықтығын және есептілігін қамтамасыз етеді. Осылайша ұлттық құқықтық жүйе шариғатта бекітілген қайырымдылық міндеттерін құқықтық кеңістікте жүзеге асырудың формальды шарттарын қалыптастырады.

Абдуллахи Ан-На'им атап өткендей, зайырлы мемлекет жағдайында діни нормалардың қоғамдық өмірдегі орны оларды мәжбүрлеу арқылы емес, институционалдық бейімдеу арқылы қамтамасыз етілуі тиіс (An-Na'im, 2008). Қазақстандағы исламдық қайырымдылық қорларының қызметі осы тәсілдің практикалық көрінісі болып табылады. Олар діни міндеттерді орындаудың ерікті сипатын сақтай отырып, ұлттық заңнама талаптарына сай әрекет етеді.

Институционалдық өзара ықпалдасудың маңызды элементі – басқару және бақылау тетіктері. Шариғатта қайырымдылыққа қатысты аманат, адалдық және әділеттілік қағидалары негізгі моральдық өлшемдер ретінде бекітілген. Ал ұлттық заңнамада бұл

қағидалар есептілік, қаржылық бақылау және жариялылық талаптары арқылы нақты құқықтық формаға ие болады. Х. Анхайер коммерциялық емес ұйымдардың легитимділігі дәл осы басқару сапасы мен қоғамдық сенім деңгейіне байланысты екенін көрсетеді (Anheier, 2014). Осы тұрғыда шариғи және құқықтық талаптар бір-бірін мазмұндық тұрғыдан толықтырады.

Қазақстандық зерттеушілер де институционалдық бейімдеудің маңызын атап өтеді. С.Абдусаттар исламдық құқық институттарының қазіргі Қазақстан жағдайында құқықтық алаңға бейімделуі олардың мазмұндық әлсіреуіне емес, керісінше әлеуметтік тиімділігінің артуына ықпал ететінін көрсетеді (Абдусаттар, 2020). Бұл көзқарас исламдық қайырымдылық қорларының шариғи қағидаларды сақтай отырып, зайырлы құқықтық кеңістікте қызмет ету мүмкіндігін теориялық тұрғыда негіздейді.

Сонымен қатар институционалдық өзара ықпалдасу белгілі бір тәуекелдерді де қамтиды. Қайырымдылық қызметтің шамадан тыс формалдануы оның діни-этикалық мазмұнын әлсіретуі мүмкін, ал бақылаудың жеткіліксіздігі қоғамдық сенімнің төмендеуіне әкелуі ықтимал. Осы тұрғыда шариғат пен ұлттық заңнаманың арасындағы тепе-теңдік сақталуы қажет: құқықтық реттеу қайырымдылықтың мазмұнын шектеуге емес, оның әлеуметтік әсерін күшейтуге бағытталуы тиіс.

Осылайша шариғат пен ұлттық заңнаманың институционалдық өзара ықпалдасуы қайырымдылық қызметін діни практика деңгейінен шығарып, азаматтық қоғамның тұрақты және жауапты институтына айналдыруға мүмкіндік береді. Бұл өзара ықпалдасу шариғи қағидалардың қоғамдық өмірде тиімді іске асуын қамтамасыз ете отырып, зайырлы құқықтық жүйенің талаптарымен үйлесімділігін сақтайды.

Шариғат пен ұлттық заңнаманың өзара толықтыру тетіктері

Шариғат пен ұлттық заңнаманың қайырымдылық қызметін реттеудегі арақатынасын талдауда оларды бірін-бірі жоққа шығаратын жүйелер ретінде қарастыру әдіснамалық тұрғыда негізсіз болып табылады. Алдыңғы тармақтарда көрсетілгендей, бұл екі жүйе әртүрлі нормативтік деңгейде әрекет етеді және олардың өзара байланысы көбіне толықтыру сипатында көрініс табады. Осы тұрғыда қайырымдылық саласы шариғи және зайырлы құқықтық тетіктердің үйлесімді әрекет ету мүмкіндігін айқын көрсететін әлеуметтік кеңістік ретінде сипатталады.

Шариғат қайырымдылық қызметінің мазмұндық және мақсаттық негізін айқындайды. Ол әлеуметтік әділеттілік, өзара көмек, аманат және жауапкершілік сияқты этикалық қағидалар арқылы қайырымдылықтың ішкі мәнін қалыптастырады. Ал ұлттық заңнама осы мазмұнды қоғамдық кеңістікте жүзеге асырудың формальды шарттарын белгілейді: ұйымдық-құқықтық нысандарды, есептілік пен бақылау тетіктерін, қаржылық тәртіпті қамтамасыз етеді. Бұл жерде ұлттық заңнама шариғи нормаларды алмастырмайды, керісінше олардың әлеуметтік өмірде тұрақты әрі заңды түрде іске асуына институционалдық негіз қалайды.

Абдуллахи Ан-Наим атап өткендей, зайырлы мемлекет жағдайында діни нормалардың қоғамдық маңызы олардың мәжбүрлеу арқылы емес, ерікті түрде қабылдануы мен институционалдық бейімделуі арқылы артады (An-Na'im, 2008). Қазақстан жағдайында қайырымдылық қызметін құқықтық реттеу дәл осы қағидаға сәйкес келеді: мемлекет шариғаттағы қайырымдылық міндеттерін құқықтық нормаға айналдырмай, оларды іске асыратын ұйымдардың қызметін ғана реттейді. Нәтижесінде діни еркіндік сақталып, қайырымдылық қызметтің қоғамдық легитимдігі артады.

Өзара толықтыру тетіктері институционалдық деңгейде де айқын байқалады. Исламдық қайырымдылық қорлары, бір жағынан, шариғи қағидаларға сүйеніп әрекет етсе, екінші жағынан, ұлттық заңнама талаптарына сәйкес қызмет жүргізеді. Бұл қосарланған бағдар қайырымдылық қызметінің діни мазмұнын әлсіретпей, керісінше, оны ашықтық, есептілік және қоғамдық сенім талаптарымен толықтырады. Мұхаммад Кахфтың пікірінше, дәл осындай институционалдық тәртіп исламдық қайырымдылықтың ұзақмерзімді әлеуметтік әсерін қамтамасыз етеді (Kahf, 2003).

Шариғат пен ұлттық заңнаманың өзара толықтыруы қаржылық салада да көрініс табады. Зекет пен садақа салықпен теңестірілмегенімен, салықтық реттеу қайырымдылық қызметінің ашықтығы мен тәртібін қамтамасыз ететін техникалық құрал ретінде әрекет етеді. Бұл тұрғыда салықтық талаптар шариғи қағидаларға қайшы келмей, қайырымдылық қызметтің қоғамдық сенімге негізделген институционалдық сипатын күшейтеді. Осылайша шариғи міндеттердің рухани мазмұны мен зайырлы құқықтық реттеудің формальды талаптары бірін-бірі толықтыратын жүйе ретінде әрекет етеді.

Қазақстандық ғалымдар да дін мен құқықтың өзара қатынасын талдауда осындай синтездік тәсілдің маңызын атап өтеді. Д. Кенжетай зайырлы мемлекет жағдайында діни құндылықтардың құқықтық жүйемен үйлесуі қоғамдық келісім мен тұрақтылықты нығайтатынын көрсетсе (Кенжетай, 2018), С.Абдусаттар исламдық құқық институттарының құқықтық бейімделуі олардың мазмұндық әлеуетін жоймай, керісінше жаңа әлеуметтік функциялармен толықтыратынын атап өтеді (Абдусаттар, 2020). Бұл тұжырымдар қайырымдылық саласындағы шариғи және құқықтық тетіктердің өзара толықтыру сипатын теориялық тұрғыда негіздейді.

Осылайша шариғат пен ұлттық заңнаманың өзара қатынасы қайырымдылық қызметі саласында «қайшылық» моделінен гөрі «толықтыру» моделіне жақын екені айқындалады. Шариғат қайырымдылықтың құндылықтық және мақсаттық бағдарын қалыптастырса, ұлттық заңнама оның қоғамдық кеңістікте тиімді, заңды және тұрақты түрде жүзеге асуын қамтамасыз етеді. Мұндай өзара толықтыру Қазақстан жағдайында қайырымдылық қызметін діни тәжірибе ғана емес, азаматтық қоғам институттарының маңызды әрі конструктивті элементі ретінде дамытуға мүмкіндік береді.

Осы зерттеу барысында алынған нәтижелер Қазақстан жағдайында қайырымдылық қызметін реттеуде шариғи және зайырлы құқықтық тетіктердің өзара қатынасы көбіне қарама-қарсы жүйелер ретінде емес, әртүрлі нормативтік деңгейде әрекет ететін және ортақ әлеуметтік мақсаттарға бағытталған толықтырушы механизмдер ретінде қалыптасатынын көрсетеді. Мұндай тұжырым қайырымдылық саласын дін мен құқық арасындағы шиеленіс аймағы ретінде емес, олардың өзара ықпалдасуын эмпирикалық тұрғыда байқауға болатын әлеуметтік кеңістік ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерін талқылау барысында исламдық қайырымдылық институттарының (зекет, садақа, уақып) шариғи негіздері олардың тек діни амалдар жиынтығы емес, әлеуметтік әділеттілік пен қоғамдық жауапкершілікті қамтамасыз етуге бағытталған нормативтік жүйе екенін айқындады. Бұл институттардың қазіргі Қазақстан жағдайында коммерциялық емес ұйымдар арқылы жүзеге асырылуы шариғи мазмұнның зайырлы құқықтық кеңістікте институционалдық форма таба алатынын көрсетеді. Осы тұрғыда исламдық қайырымдылықтың құқықтық бейімделуі оның мәнін әлсіретпей, керісінше әлеуметтік тиімділігін арттыруға ықпал ететіні байқалады.

Талқылау нәтижелері шариғат пен ұлттық заңнаманың арасындағы негізгі айырмашылық мазмұндық мақсаттарда емес, реттеу құралдары мен мәжбүрлеу механизмдерінде жатқанын көрсетеді. Шариғатта қайырымдылық діни-этикалық жауапкершілікке негізделсе, ұлттық заңнамада ол құқықтық міндеттемелер мен институционалдық бақылау тетіктері арқылы реттеледі. Алайда бұл айырмашылық өзара үйлесімділікке әкелмейді, керісінше қайырымдылық қызметтің ішкі (ниет, мораль) және сыртқы (ұйымдастыру, есептілік) қырларын ажыратуға мүмкіндік береді. Бұл жағдай зайырлы құқықтық реттеудің шариғи қағидаларға қарсы емес, керісінше оларды қоғамдық сенім мен тұрақтылық тұрғысынан толықтыра алатынын көрсетеді. Талқылау тұрғысынан алғанда, бұл мәселе исламдық қайырымдылықтың заманауи мемлекет жағдайында «көлеңкелі» тәжірибеге айналмай, құқықтық кеңістікте ашық іске асуы үшін маңызды шарттардың бірі ретінде бағаланады.

Сонымен қатар талқылау нәтижелері институционалдық бейімдеудің шектеулері бар екенін де көрсетеді. Қайырымдылық қызметтің шамадан тыс формализмге бағынуы оның діни-этикалық мазмұнын әлсірету қаупін тудыруы, ал құқықтық бақылаудың жеткіліксіздігі қоғамдық сенімнің төмендеуіне алып келуі мүмкін. Осы тұрғыда шариғат пен ұлттық заңнаманың өзара ықпалдасуы динамикалық тепе-теңдікке негізделуі тиіс:

Зерттеу барысында қарастырылған салықтық реттеу мәселесі де осы толықтыру логикасын айқын көрсетеді. Зекет пен садақаның салықпен теңестірілмейтініне қарамастан, салықтық тетіктер реттеу қайырымдылықтың мазмұнын шектеуге емес, оның әлеуметтік әсерін күшейтуге бағытталуы қажет.

Талқылау бөлімі шеңберінде алынған нәтижелер Қазақстандағы көпконфессиялы және зайырлы қоғам жағдайында исламдық қайырымдылықтың азаматтық қоғам институттары жүйесінде конструктивті рөл атқара алатынын көрсетеді. Бұл жағдай қайырымдылық саласын дін мен құқықтың өзара қатынасын зерттеуде теориялық тұрғыда маңызды эмпирикалық алаң ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге зерттеу нәтижелері шариғи қағидалар мен ұлттық заңнаманың үйлесімділігін арттыру бағытындағы құқықтық және институционалдық шешімдерге ғылыми негіз бола алады.

Осылайша талқылау нәтижелері зерттеудің бастапқы мақсатына сәйкес қайырымдылық қызметін реттеуде шариғи этикалық қағидалар мен зайырлы құқықтық тетіктерді үйлестіру әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету мен азаматтық қоғам институттарын нығайтудың тиімді жолы екенін негіздейді. Бұл тұжырым келесі бөлімде ұсынылатын қорытынды тұжырымдар мен практикалық ұсынымдарды қалыптастыруға логикалық негіз болады.

Қорытынды

Осы зерттеу Қазақстан Республикасындағы қайырымдылық қызметін реттеуде шариғи қағидалар мен ұлттық зайырлы құқықтық тетіктердің өзара қатынасын кешенді түрде талдауға бағытталды. Зерттеу нәтижелері исламдық қайырымдылық институттарының (зекет, садақа, уақып) шариғи негіздері мен Қазақстанның қолданыстағы заңнамасы бір-біріне қарама-қарсы жүйелер ретінде емес, әртүрлі нормативтік деңгейде әрекет ететін және ортақ әлеуметтік мақсаттарға бағытталған толықтырушы механизмдер ретінде сипатталатынын көрсетеді. Бұл тұжырым қайырымдылық саласын дін мен құқықтың

өзара қатынасын зерттеудегі конструктивті ғылыми алаң ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің негізгі ғылыми-теориялық үлесі исламдық қайырымдылық қызметін жекелеген діни амалдар жиынтығы ретінде емес, көпқабатты әлеуметтік-құқықтық институт ретінде талдауда көрініс табады. Мақалада шарифат пен ұлттық заңнаманың арақатынасы «қайшылық» парадигмасынан гөрі «толықтыру» парадигмасы аясында негізделді. Бұл тәсіл шарифи нормалардың зайырлы құқықтық кеңістікте мәжбүрлеу құралына айналмай-ақ, әлеуметтік реттеу функциясын атқара алатынын теориялық тұрғыда дәлелдеуге мүмкіндік берді.

Сонымен қатар зерттеуде шарифат пен ұлттық заңнаманың нормативтік деңгейлерін ажырату әдіснамасы қолданылды. Мұндай әдіснама шарифаттың діни-этикалық және қауымдық реттеу жүйесі ретіндегі рөлін, ал ұлттық заңнаманың формальды-құқықтық және институционалдық реттеу тетігі ретіндегі қызметін айқын көрсетуге мүмкіндік берді. Бұл тәсіл исламдық қайырымдылықты қазіргі зайырлы мемлекет жағдайында түсіндірудің теориялық негізін кеңейтеді.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, қайырымдылық қызметін құқықтық және институционалдық тұрғыда жетілдіруге бағытталған бірқатар ғылыми-практикалық ұсынымдар ұсынылады.

Біріншіден, Қазақстан Республикасында қайырымдылық қызметін реттейтін заңнамалық актілерді қолдану барысында исламдық қайырымдылық қорларының ерекшеліктерін ескеретін құқықтық түсіндіру практикасын дамыту орынды. Бұл шарифи міндеттердің мазмұнына араласпай-ақ, олардың ұйымдастырушылық-құқықтық формаларын тиімді реттеуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, исламдық қайырымдылық қорларының институционалдық әлеуетін арттыру мақсатында басқару, есептілік және ашықтық стандарттарын жетілдіру қажет. Мұндай шаралар қайырымдылық қызметіне деген қоғамдық сенімді күшейтіп, шарифаттағы аманат және жауапкершілік қағидаларын құқықтық тетіктермен толықтырады.

Үшіншіден, қайырымдылық қызметін салықтық реттеу саласында зекет пен садақаның шарифи ерекшеліктерін ескере отырып, оларды көлеңкелі тәжірибеден шығаратын және ашық институционалдық формада жүзеге асыруды ынталандыратын тетіктерді жетілдіру ұсынылады. Бұл қайырымдылық қызметінің әлеуметтік тиімділігін арттырумен қатар, оның заңдылығын қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Төртіншіден, қайырымдылық саласындағы құқық қолдану тәжірибесінде дін мен құқықтың өзара қатынасын қақтығыс емес, өзара толықтыру логикасы арқылы түсіндіретін ғылыми-сараптамалық тәсілді енгізу маңызды. Бұл тәсіл көпконфессиялы және зайырлы қоғам жағдайында әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға септігін тигізеді.

Мүдделер қақтығысы

Бұл жұмыстың авторы мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

Abdussattar, M. (2019). Qazaqstandaǵı islamdyq qaiyrymdylyq instituttarynyń damuy. Islamtanu, 3, 45–58.

Al-Ghazali, A.H. (2005). Ihya' 'ulum al-din. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.

- Al-Qaradawi, Y. (1999). *Fiqh az-zakah: A comparative study*. Scientific Publishing Centre.
- Ali, S.S. (2011). *Islamic philanthropy: A historical and contemporary perspective*. International Institute of Islamic Thought.
- An-Na'im, A.A. (2008). *Islam and the secular state: Negotiating the future of Shari'a*. Harvard University Press.
- Anheier, H.K. (2014). *Nonprofit organizations: Theory, management, policy* (2nd ed.). Routledge.
- Derbisali, Ä. (2010). *Islam және қазіргі қазақ қоғамы*. Däuir.
- Ebrahim, A. (2010). *The many faces of nonprofit accountability*. Harvard Business School Working Paper, 10–069.
- Esim, Ğ. (2014). *Hakim Abai*. [Baspasy kórsetilmegen].
- Hallaq, W.B. (2009). *An introduction to Islamic law*. Cambridge University Press.
- Hallaq, W.B. (2013). *The impossible state: Islam, politics, and modernity's moral predicament*. Columbia University Press.
- Kahf, M. (2003). *The role of waqf in improving the ummah's welfare*. In *Proceedings of the International Seminar on "Waqf as a Private Legal Body"* (pp. 1–18). Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Kamali, M.H. (2008). *Principles of Islamic jurisprudence* (3rd ed.). Islamic Texts Society.
- Kenzhetai, D. (2013). *Islam filosofiasy және qazaq ruhaniaty*. Arys.
- Nyazee, I.A.K. (2000). *Theories of Islamic law: The methodology of ijihad*. International Institute of Islamic Thought.
- Salamon, L.M. (2012). *The state of nonprofit America* (2nd ed.). Brookings Institution Press.
- Salamon, L.M., & Anheier, H.K. (1998). *Social origins of civil society: Explaining the nonprofit sector cross-nationally*. *Voluntas*, 9(3), 213–248. <https://doi.org/10.1023/A:1022058200985>
- Нормативтік-құқықтық актілер
- Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). (1994 ж. 27 желтоқсандағы № 268-XII, 2024 ж. өзгерістер мен толықтыруларымен).
<https://adilet.zan.kz>
- Қазақстан Республикасының «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңы. (2001 ж. 16 қаңтардағы № 142-II, 2024 ж. өзгерістер мен толықтыруларымен).
<https://adilet.zan.kz>
- Қазақстан Республикасының «Қайырымдылық қызмет туралы» Заңы. (2015 ж. 16 қарашадағы № 402-V, 2024 ж. өзгерістер мен толықтыруларымен).

References

- Abdussattar, M. (2019). *Qazaqstandağı islamdyq qaiyrymdylyq instituttarynyñ damuy*. *Islamtanu*, 3, 45–58.
- Al-Ghazali, A.H. (2005). *Ihya' 'ulum al-din*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Al-Qaradawi, Y. (1999). *Fiqh az-zakah: A comparative study*. Scientific Publishing Centre.
- Ali, S.S. (2011). *Islamic philanthropy: A historical and contemporary perspective*. International Institute of Islamic Thought.
- An-Na'im, A.A. (2008). *Islam and the secular state: Negotiating the future of Shari'a*. Harvard University Press.
- Anheier, H.K. (2014). *Nonprofit organizations: Theory, management, policy* (2nd ed.). Routledge.
- Derbisali, Ä. (2010). *Islam және қазіргі қазақ қоғамы*. Däuir.
- Ebrahim, A. (2010). *The many faces of nonprofit accountability*. Harvard Business School Working Paper, 10–069.

- Esim, Ğ. (2014). Hakim Abai. [Publisher not specified].
- Hallaq, W.B. (2009). An introduction to Islamic law. Cambridge University Press.
- Hallaq, W.B. (2013). The impossible state: Islam, politics, and modernity's moral predicament. Columbia University Press.
- Kahf, M. (2003). The role of waqf in improving the ummah's welfare. In Proceedings of the International Seminar on "Waqf as a Private Legal Body" (pp. 1–18). Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Kamali, M.H. (2008). Principles of Islamic jurisprudence (3rd ed.). Islamic Texts Society.
- Kenzhetai, D. (2013). Islam filosofiasy jäne qazaq ruhaniaty. Arys.
- Nyazee, I.A.K. (2000). Theories of Islamic law: The methodology of ijtiḥad. International Institute of Islamic Thought.
- Salamon, L.M. (2012). The state of nonprofit America (2nd ed.). Brookings Institution Press.
- Salamon, L.M., & Anheier, H.K. (1998). Social origins of civil society: Explaining the nonprofit sector cross-nationally. *Voluntas*, 9(3), 213–248.
- Kazakstan Respublikasynyn Azamattyk kodeksi (Zhalpy bolim). (1994 zh. 27 zheltoksandagy № 268-XII, 2024 zh. ozgerister men tolyktyrularymen). <https://adilet.zan.kz> [In Kazakh].
- Kazakstan Respublikasynyn «Kommerciyalık emes ujymdar turaly» Zany. (2001 zh. 16 kantardagy № 142-II, 2024 zh. ozgerister men tolyktyrularymen). <https://adilet.zan.kz> [In Kazakh].
- Kazakstan Respublikasynyn «Kajyrymdylyk kyzmet turaly» Zany. (2015 zh. 16 karashadagy № 402-V, 2024 zh. ozgerister men tolyktyrularymen) [In Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет / Сведения об авторах / Information about authors

Қасабеков Қасым – PhD докторант, Нұр-Мұбарак Египет Ислам мәдениеті университеті, Әл-Фараби даңғылы, 73, 050040, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0002-5798-965X>

Qassabekov Qassym – PhD doctoral student, Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture, 73 Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan. Kazakhstan. <https://orcid.org/0009-0002-5798-965X>

Касабеков Касым – PhD-докторант, Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак», проспект Аль-Фараби 73, 050040, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0002-5798-965X>

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 07.09.2025

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 18.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 10.12.2025